

Черниш О. А.

Державний університет «Житомирська політехніка»

Білошицька З. А.

Державний університет «Житомирська політехніка»

Кравченко А. О.

Державний університет «Житомирська політехніка»

СУЧАСНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглянуто питання сучасної лексикографії, її розвиток та удосконалення методів створення словників, а також вивчення особливостей укладання словників та розробки теорій словникового впорядкування. Комп'ютерна лексикографія покликана знайти шляхи подолання суперечностей, а отже, сприяти укладанню якісних лексикографічних видань у подальшому. Автори зазначають, що для вивчення потреб і запитів потенційних читачів варто проводити соціологічні опитування та паралельне анкетування для того, щоб отримати одночасний зворотний відгук. Актуальність дослідження полягає в тому, що з розвитком нових галузей знань принципової важливості набувають спеціальні тезауруси, які сприяють швидкому та якісному інформаційному пошуку користувача та є інформативними довідниками, призначеними для конкретних дослідницьких цілей. Відповідно основне завдання лексикографа полягає в укладанні словника, що відповідає вимогам та запитам читацької аудиторії. З розвитком нових галузей знань принципової важливості набувають спеціальні тезауруси, які сприяють швидкому та якісному інформаційному пошуку користувача та є інформативними довідниками, призначеними для конкретних дослідницьких цілей. Важливим напрямом електронної лексикографії є науково-технічна лексикографія, яка теоретично базується на галузі термінознавства. Термінологічна лексикографія (термінографія) займається безпосередньо лексикографуванням терміна. Одним з пріоритетних завдань комп'ютерної лексикографії є створення електронних словників, які виконують функцію збереження, маніпуляції та передачі інформації. Безперечно вміння ефективно працювати з інформацією сприяє успіху в усіх галузях життєдіяльності людини. Тож автори наголошують на важливості напряму електронної лексикографії, а саме на науково-технічній лексикографії, яка теоретично базується на галузі термінознавства і займається безпосередньо лексикографуванням терміна.

Ключові слова: лексикографія, комп'ютерна лексикографія, лексикографування терміна, словники, спеціальні тезауруси, електронний корпус, прикладні завдання.

Постановка проблеми. У ХХІ ст. бурхливо розвиваються комп'ютерно-інформаційні технології, невпинно розвивається цифровізація та глобалізація суспільства і тому перспективним напрямком можна вважати комп'ютерну лексикографію. Саме лексикографія займає чільне місце у колі інтересів як українських, так і зарубіжних науковців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Відомими є доробки у царині лексикографії В. Драбовської, В. Дубічинського, В. Морковкіна, О. Тараненка, Ф. Хаусманна, С. Ландау, А. Рея, Л. Згуста, які описали особливості та типологію лексикографічних видань, а також розробили етапи укладання словника. Не менш вагомими

є дослідження особливостей укладання лексикографічних джерел В. Широковим, І. Шевченко, О. Рабулець, О. Костишина, М. Пещака та інших. Зокрема вкрай важливою є низка праць В. Широкова, присвячених феноменології лексикографічних систем і їх теорії.

Актуальність дослідження. Сучасна лексикографія вирізняється напрацьованими традиціями, ґрунтовною теоретичною базою та значними практичними здобутками – одномовними, енциклопедичними, багатомовними, а також перекладними словниками – як в аспекті класичних, так і новітніх наукових дисциплін. Однак у результаті посилення міжнародної наукової співпраці, розширення наукових контактів, появи нових науко-

вих напрямів і винаходів постійно існує нагальна потреба кодифікації новоутворених та/або запозичених словникових одиниць, унормування термінологічних систем, а також надання еквівалентів відповідних термінів. Відповідно важливим є постійний розвиток та модернізація методів лексикографії, як розділу лінгвістики, що займається укладанням словників, достеменним вивченням їхніх особливостей, а також розробкою теорій словникового впорядкування [8, с. 323].

Мета – розглянути та проаналізувати питання сучасної лексикографії та перспективи розвитку електронної науково-технічної лексикографії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує низка підходів до визначення лексикографії. Зокрема лексикографія вважається окремою автономною лінгвістичною галуззю, яка використовує надбання мовознавства, послуговується власними методами та займається теорією і практикою укладання словників [5; 17]. Це розділ мовознавства, що окреслює теоретичні принципи створення словників, досліджує їх типологію, вивчає особливості створення та упорядкування реєстру, встановлює характерні ознаки опису словникового матеріалу тощо [4]. Це наукова робота з укладання лексикографічних видань [1], наука про використання словників (*scientia lexicografica*) та мистецтво їх створення (*ars lexicografica*) [3]. Це наукова дисципліна, яка займається теорією та методологією лексикографічного опису, ґрунтовним вивченням структури лексикографічних видань [15]. Відтак статус лексикографії варіюється від окремої галузі лінгвістики, розділу лінгвістики, наукової дисципліни, наукової роботи до мистецтва, що свідчить про її комплексний характер та важливість, оскільки безпосередньо розвиток лінгвістики залежить від лексикологічно-лексикографічних надбань. Свідченням цього є також той факт, що лексикографічна параметризація мови є спробою сучасної лінгвістики знайти прийнятну модель, яка у формі словника зможе відображати об'єктивну реальність, а також культурну та мовну діяльність людини [10].

Лексикографія також вважається прикладною дисципліною, вектор уваги якої спрямовано на удосконалення методів створення словників. Підґрунтям для її становлення є накопичений людством досвід укладання словників синкретичного, а згодом і диференційованого типу. Лексикографія покликана вирішити низку питань в аспекті створення реєстру, організації макро- та мікроструктури словника, відповідних принципів його нормування, розроблення систем індексації

та поміток, типології лексикографічних видань, функції словників тощо. Словники здавна вважаються супутниками цивілізації [11], оскільки вони сприяють розширенню знань, підвищенню мовної культури, професійній підготовці. Словники містять комплексні структуровані об'єкти знань [9, с. 105], а отже, модернізують освіту, розширюють інноваційні процеси.

Прототипом сучасних словників вважаються глоси, під якими розуміють відповідні пояснення значень слів на берегах стародавніх текстів і книг у Шумері XXV ст. до н.е., у Китаї у XX ст. до н.е., у Західній Європі VIII ст. н.е. тощо [8, с. 323]. Виникнення друкарства сприяло появі відомих рукописних словників і створенню світових лексикографічних видань у Великобританії («Оксфордський англійський словник» 1884–1928 pp.), Франції («Словник французької мови» Е. Літре 1863–1872 pp.), Німеччині («Німецький словник» Я. Гримма і В. Гримма 1854–1960 pp.) та інших країнах.

Упродовж свого становлення та розвитку лексикографія неодноразово зазнавала змін та уточнень предмету свого дослідження. Зокрема, у 60-х роках XX століття лексикографи прагнули, з однієї сторони, обмежити обсяг тлумачних словників тієї чи іншої мови, а з іншої – створити низку диференційованих словників різних типів, зокрема словник топонімів місцевості, застарілих слів, історизмів та архаїзмів, термінологічної та іншої лексики.

У 90-х роках XX століття вектор досліджень лексикографії спрямовано у двох напрямках: – детальний опис мовних одиниць; – створення спеціальних словників для конкретних цілей (наприклад, навчальної) та опису відповідного лексичного прошарку (сленгізмів, діалектизмів, неологізмів, жаргонізмів, професіоналізмів, термінів тощо). Таким чином, дослідження здійснювалися у двох діаметрально протилежних площинах, балансуючи між тенденцією до уніфікації словника та тенденцією до вузької спеціалізації лексикографічного видання. Відповідно стрімкого розвитку набуває металексикографія, що детально вивчає теорію та методологію лексикографічного опису, типологію словників та їх особливості, а також досліджує структуру лексикографії [15, с. 16]. Металексикографію порівнюють і з мистецтвом, і з наукою, що поступово усамітнюється та професіоналізується [13, с. 10].

Згодом постане потреба розширення типів та жанрової палітри словників. Відтак наприкінці 90-х років XX століття чітко розмежування

словників різних типів нівелюється, і набувають популярності лексикографічні видання змішаного (комплексного, універсального) типу, зокрема тлумачно-перекладний, етимолого-фразеологічний та інші словники. Затребуваність цих словників аргументується неоднорідними потребами читачів, зумовленими їхньою професією, рівнем знань, сприйняттям тощо [3, с. 12–19].

У зарубіжній лексикографії входить до вжитку термін “*user’s perspective*” або ж стратегія орієнтації на потенційного користувача лексикографічного видання [14, 173]. Особливої ваги цей підхід набуває у перекладній лексикографії, яка покликана сприяти встановленню еквівалентних співвідношень між лексичними одиницями різних мов. Однак, варто зазначити, що важко стверджувати абсолютну принципову рівнозначність мовних одиниць навіть споріднених мов. Таким чином, перекладач виконує роль посередника не лише у контексті мов, а й культур та відповідного світосприйняття [16].

З розвитком нових галузей знань принципової важливості набувають спеціальні тезауруси, які сприяють швидкому та якісному інформаційному пошуку користувача та є інформативними довідниками, призначеними для конкретних дослідницьких цілей. Тезаурус вбачають як словник із понятійною диференціацією лексики за відповідними тематичними групами різного ступеня узагальнення і кількості [8, с. 325]. Зазначимо, що наразі у сучасній комп’ютерній лінгвістиці термін «тезаурус» набуває значення нормативного словника-довідника, який містить лексикон певної предметної галузі, встановлює парадигматичні відношення між лексичними одиницями та сприяє ефективності пошуку інформації, а також контролю лексики при індексуванні документів [8, с. 325]. Відтак цей тип словника сприяє систематизації знань різних галузей наук, моделюванню термінополів, систематизації знань у лінгвістичних процесах автоматичної обробки мови тощо.

Лексикографія XXI століття стає більш орієнтованою на прикладну лінгвістику. Вона здебільшого розрахована на потенційного користувача (*user-centered, learner-centered*), а не на лексикографа та безпосередньо тип лексикографічного видання (*lexicographer-centered, dictionary-centered*). Відповідно основне завдання лексикографа полягає в укладанні словника, що відповідає вимогам та запитам читацької аудиторії. Жанрова палітра лексикографічних видань продовжує розширюватися та урізноманітнюва-

тися, зростає популярність спеціальних словників та довідкових видань [14, с. 171–196]. Ці лексикографічні видання надають вичерпну інформацію про відповідні лексичні прошарки відповідно до стилістичних, територіальних, хронологічних та термінологічних принципів і покликані задовольнити потреби фахівців різних галузей знань, надаючи можливість як носіям мови, так і іноземцям підвищити рівень своєї професійної, лінгвістичної та культурної компетентності.

У традиціях західної, а згодом і східної лексикографії особливо актуальним вбачається здійснення соціологічних опитувань потенційних читачів (*sociology of a dictionary user*) для вивчення їх потреб та запитів. Цікавою, на наш погляд, є думка паралельного анкетування (*simultaneous feedback*) для отримання одночасного зворотного відгуку читача [18]. Лексикографи, використовуючи цей метод, отримують корисну інформацію для покращення лексикографічного видання вже на етапі його укладання, що сприяє створенню більш якісного лексикографічного видання (якісної комп’ютерної лексикографії). Серед інших позитивних моментів цього методу варто зазначити можливість [16, с. 267–271]: 1) широкого охоплення цільової аудиторії; 2) порівняно прийнятної вартості проведення процедури; 3) швидкої обробки статистичних даних; 4) широкого поширення електронних версій анкетувань.

Важливо пам’ятати, що зміст опитувальників та анкет як засобів моніторингу повинен мати оціночну спрямованість, тобто виявляти параметри та умови використання відповідного лексикографічного видання, а також рівень і міру володіння навиками користування словником. У результаті якісно проведеного анкетування та/або інтерв’ю підвищується коефіцієнт перспективності словника [3, с. 24–33].

Серед прикметних рис сучасної лексикографії також є використання електронних корпусів як основи створення реєстру, оскільки вони є своєрідним результатом повної комп’ютеризації. Корпуси становлять чисельні електронні банки автентичних мовних даних, що сприяють укладанню словників різних жанрів та якісному вивченню іноземних мов. Це сформовані відповідно до вимог вибірки мовленнєвого матеріалу з певної галузі знань, які можна використовувати для подальшого опису та вивчення мови як системи [8, с. 310]. Такі корпуси текстів мають бути: 1) репрезентативними в межах предметної галузі; 2) економічними, тобто, витримувати баланс між репрезентативністю та повнотою висвітлення

інформації; 3) чіткими, зрозумілими, доступними в плані опису відповідної лексичної одиниці; 4) позбавлені двозначності та неясності; 5) з відповідною комп'ютерною підтримкою.

Пріоритетним напрямком сучасної лексикографії є комп'ютерна лексикографія, в основі якої перебуває машинна ідеологія й технологія [7], поява якої спричинена декількома факторами, зокрема: – значний обсяг словника утруднює його використання; – детальний та вичерпний опис мовних одиниць дезорієнтує словник щодо актуальної мовної та культурної ситуації; – цікава лексикографічна концепція словника та інтегральні засоби опису мовних засобів звужують словниковий реєстр.

Відповідно комп'ютерна лексикографія покликана знайти шляхи подолання зазначених вище суперечностей, а отже, сприяння укладанню якісних лексикографічних видань у подальшому.

Цей напрям розглядається як маргінальна галузь комп'ютерної лінгвістики та лексикографії, яка спрямована на розроблення комп'ютерних технологій створення і використання словників різних типів [8, с. 325]. Саме комп'ютерна лексикографія покликана виконувати низку прикладних завдань, а саме формування: – комп'ютерних лексикографічних баз; – машинних фондів національних мов; – лексиконів як додаткової інформації для лінгвістичних процесорів комп'ютерної обробки мови; – інформаційно-пошукових систем тощо.

Комп'ютерна лексикографія характеризується низкою дистинктивних ознак, а саме [6, с. 103]: – застосування палітри кольорів та візуальних ефектів; – висвітлення значного обсягу інформації за рахунок використання гіперпосилань; – розширені можливості пошуку відповідної лексеми є не лише у межах певної словникової статті, але й усього словника; – можливість використання функції виноски, що дозволяє додавати особистий коментар, власний перекладу тощо; – використання мультимедійних елементів (ілюстрації, анімації, аудіозаписи, відеоролики); – можливість своєчасного систематичного оновлення інформації; – можливість вбудовуватися в основні офісні програми; – доступність та простота у використанні; – економія часу та матеріальних ресурсів.

Відтак одним з пріоритетних завдань комп'ютерної лексикографії є створення електронних словників, які виконують функцію збереження, маніпуляції та передачі інформації. Безперечно вміння ефективно працювати з інформацією сприяє успіху в усіх галузях життєдіяльності людини. Відповідно ефективність електронних словників безсумнівна, оскільки на відміну своїх традиційних відповідників, вони характеризуються можливістю безперервного поповнення, швидким алгоритмічним пошуком слів тощо.

Важливим напрямом електронної лексикографії є науково-технічна лексикографія, яка теоретично базується на галузі термінознавства. Термінологічна лексикографія (термінографія) займається безпосередньо лексикографуванням терміна. Термінографія займає проміжну позицію між лінгвістичною та енциклопедичною лексикографією, оскільки, не лише описує термінологічну одиницю як одиницю мовної системи, а й окреслює понятійне, предметне наповнення певного терміна [2, с. 28].

Висновки та перспективи дослідження. Насправді існує значна кількість термінологічних словників, однак переважна їх більшість – це вузькоспеціалізовані словники, призначені для фахівців відповідних галузей знань. Такі словники доволі схожі на тлумачні, однак значно різняться критеріями добору матеріалу.

Таким чином, незважаючи на вагомий крок у розвитку сучасної лексикографії, маємо й певні виклики, зокрема невирішеними залишаються питання порядку відбору реєстру, організації мікро- та макроструктури словника, принципи корегування, розробки систем поміток її індексації, а також функції та типологія словників, що становлять предмет подальших наукових досліджень.

Крім того, з огляду на мінливі економічні, технологічні й соціальні умови, вирішення питання багаторазового й багатопрофільного використання інформаційних ресурсів і програмних засобів набуває принципового значення. Відтак пріоритетним завданням національного масштабу є стандартизація словникових ресурсів і сприяння використанню словникових стандартів.

Список літератури:

1. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства. Київ, 1959. 307 с.
2. Демська О. М. Вступ до лексикографії. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 266 с.
3. Дубичинский, В. В. Лексические параллели в лексикографической практике. *Современные проблемы лексикографии*. Сборник научных трудов. Харьков, 1992. С. 12–19.
4. Кровицька О. Українська лексикографія: теорія і практика. Львів, 2005. 174 с.

5. Паламарчук Л. С. Питання теорії і практики сучасної лексикографії. *Мовознавство*. 1977. № 4. С. 3–12.
6. Помирча С. В. Електронні словники з української мови як засіб формування лексикографічної компетентності майбутніх учителів початкової школи. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2017. Т. 59. Вип. 3. С. 103–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2017_59_3_12 (дата звернення: 02.07.2022).
7. Селігей П. О. Сучасне термінотворення: симптоми та синдроми. *Мовознавство*. 2007. № 3. С. 48–61.
8. Селіванова, О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава, 2011. 844 с.
9. Сінкевич Н. М., Плющай О. О. Лінгвістичні та екстралінгвістичні особливості електронних словників сучасної української мови. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. 2016. Вип. 17. С. 100–110.
10. Струк Т. М. Про обсяг синтаксичної інформації в тлумачному словнику. *Мова і духовність нації: тези допов. регіон. наук.-практ. конф. Львів, 1989*. С. 81–82.
11. Харицька С. Робота зі словниковою статтею як початковий етап формування навичок анотування та реферування технічних текстів. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*. 2017. № 35. С. 39–44.
12. Черниш О. Особливості сучасної лексикографії: матеріали Всеукр. наук. конф. (Вінниця, 25 січня 2021р.). Вінниця, 2021. С. 129–132.
13. Banko M. *Z pogranicza Leksykografii i Jezykoznaostwa*. Warszawa: Wyd-wo Uniwersytetu Warszawskiego, 2001. 336 s.
14. Bergenholtz, H., Tarp, S. T. Two opposing theories: on H.E. Wiegand's recent discovery of lexicographic functions. *Hermes, Journal of Linguistics*. № 31. Aarhus, 2003. P. 171–196.
15. Żmigrodzki P. *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*. Katowice: Wyd-wo Uniwersytetu Śląskiego, 2005. 284 s.
16. Lew, R. Questionnaires in dictionary use research: A reexamination. *Proceedings of the tenth EURALEX International Congress. EURALEX 2002*. Ed. By A. Braasch, C. Povlsen. Vol. 1. Copenhagen: Center for Sprogteknologi, 2002. P. 267–271.
17. Piotrowski T. *Zrozumieć leksykografię*. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2001. S. 244. Bibliografia: S. 221–239.
18. De Schryver G.-M., Prinsloo D.J. Dictionary-making process with “Simultaneous feedback”. *Proceedings of the ninth EURALEX International Congress 2001*. URL: https://www.researchgate.net/publication/237308088_Dictionary-Making_Process_with_'Simultaneous_Feedback'_from_the_Target_Users_to_the_Compilers (Last accessed: ... 06.07.2022).

Chernysh O. A., Biloshytska Z. A., Kravchenko A. O. MODERN LEXICOGRAPHY: CHALLENGES AND PERSPECTIVES

The article highlights the characteristic features of modern lexicography. It thoroughly investigates its development and emphasizes improving dictionary compilation and dictionary arrangement methods. Computer lexicography aims to find ways to overcome contradictions and, therefore, contributes to the future compilation of quality lexicographic publications. The authors note that to study the needs and requests of potential readers, it is worth conducting sociological surveys and parallel questionnaires to receive simultaneous feedback. The relevance of the scientific research lies in the fact that with the development of new fields of knowledge, special thesauruses become of fundamental importance, which contributes to a quick and high-quality information search for the user and are informative guides intended for specific research purposes. Therefore, the authors of the research emphasize the importance of the direction of electronic lexicography, namely scientific and technical lexicography, which is theoretically based on the field of terminology and deals directly with the lexicography of the term. The main task of the lexicographer is to help the reading audience. An important direction of electronic lexicography is scientific and technical lexicography, which is theoretically based on the field of terminology. Terminological lexicography (terminography) deals directly with the lexicography of a term. One of the priority tasks of computer lexicography is the creation of electronic dictionaries that perform the function of storing, manipulating, and transmitting the information. Effectively working with information contributes to success in all human life.

Key words: *lexicography, computer lexicography, lexicography of specialized dictionaries, terminological lexicography, electronic dictionary, special thesauri, electronic corpus, applied tasks.*